

Epilij Topographia divi Hieronymi sacelli Gilberta Grinea : (izdanje, prijevod i komentar)

Rezar, Vlado

Source / Izvornik: *Colloquia Maruliana ...*, 2020, 29, 19 - 45

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:811055>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

EPILIJ *TOPOGRAPHIA DIVI HIERONYMI SACELLI*
GILBERTA GRINEA
(IZDANJE, PRIJEVOD I KOMENTAR)

Vlado Rezar

UDK: 821.124-13.09Grineo, G.
Izvorni znanstveni rad

Vlado Rezar
Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu
Zagreb
vrezar@ffzg.hr

Članak donosi kontekstualni i filološki okvir nastanka epilija *Topographia divi Hieronymi sacelli* talijanskog humanista i trogirskog učitelja Gilberta Grinea, kao i njegovo prvo cjelovito izdanje, hrvatski prijevod u metru i komentar teksta nužan za tumačenje složene pjesničke slike koju je Grineo sastavio u 172 heksametra.

Ključne riječi: Gilberto Grineo, Trogir, epilij, *Topographia divi Hieronymi sacelli*, kritičko izdanje, komentar

1. Kontekstualni okvir

1.1. Pjesnička zbirka i njezin autor

Polovinom prošlog stoljeća talijanski filolog Baccio Ziliotto dvjema je ishodišnim studijama upozorio na dotad uglavnom nepoznat latinski rukopis koji se pod signaturom R. P. 2-53 čuva u gradskoj biblioteci u Trstu (Biblioteca Civica Attilio Hortis: L'Archivio diplomatico). Riječ je o pjesničkoj zbirci prigodnica čiji su autori Gilberto Grineo (Ferrara, oko 1435 – Kopar, oko 1501) i njegov sin Marco Antonio (Ferrara, 1468 – Gemona, oko 1550), humanisti koji su kao putujući učitelji latinskog i grčkog jezika tijekom više desetljeća bili aktivni u

gradskim sredinama s obje strane Jadrana.¹ O njima se do Ziliotta znalo malo ili ništa, a ono što se danas o njima zna, najvećim je dijelom ono što je sabrano iz sadržaja tršćanskog rukopisa.² U prvoj je studiji Ziliotto detaljno protumačio prvi dio zbirke (ff. 1-54), pjesme koje je gotovo u cijelosti sastavio otac Gilberto i posvetio ih adresatima poglavito vezanim uz Napuljsko Kraljevstvo: ondje je naime tijekom osamdesetih i devedesetih 15. st. profesionalno boravio sve do mletačkog zauzeća apulskog gradića Monopolija sredinom 1495.³ Pjesnička komunikacija s istaknutim humanistima Giovannijem Pontanom i Jacopom Sannazarom, ili s pripadnicima aragonske kraljevske kuće, dok su mu oni bili formalni vladari i pokrovitelji, odnosno s francuskim kraljem Karlom VIII. nakon njegovog vojnog upada u Napuljsko Kraljevstvo početkom 1495, ili pak s mletačkim zapovjednikom Antoniom Grimanijem nakon što je iz Monopolija sredinom te iste godine protjerao Francuze, otkrivaju pravu narav Grineova pjesništva: ono je svojim raskošnim stilskim uresom ciljano demonstriralo autorovu učenost i stihotvornu vještinu, a neumjerenom je enkomijastičkom intonacijom svojem tvorcu gledalo priskrbiti naklonost i zaštitu moćnika te osigurati egzistenciju.⁴ Pritom se nisu birala sredstva: tih nemirnih godina Grineu nije bilo sporno pohvalnicom najprije slaviti aragonske pobjede nad obijesnim Mlečanima, za koju godinu te iste Mlečane krenuti hvaliti zbog pobjeda nad Francuzima, a u međuvremenu se jadati francuskom kralju na nevolje koje su mu priuštili Aragonci jer je u Monopoliju podignuo francuski stijeg.⁵ Dapače, ništa loše nije vidio ni u tome da iste pjesme

¹ U rukopisu se, u naslovima i u samim pjesmama, naizmjenično javljaju oblici *Gilbertus* i *Gilibertus*.

² Usp. Baccio Ziliotto, »Un umanista dimenticato (Gilberto Grineo) e sue attinenze con gli Aragonesi di Napoli«, *Atti dell'Accademia Pontaniana*, 2 (1950), 281-302; isti, »Gli umanisti Gilberto e M. A. Grineo in Dalmazia, Istria e Friuli«, *Archeografo Triestino*, s. 4, vol. 16-17 (1949-50, objavljeno 1951), 153-207; Laura Casarsa, »Callimaco Esperiente e Gilberto (e Marco Antonio) Grineo: un caso di plagio«, *Metodi e ricerche: Rivista di studi regionali*, 1 (1980), 3, 43-84; isti, »Dalmazia e Istria nel ricordo poetico di Marco Antonio Grineo«, *L'Umanesimo in Istria*, ur. Vittore Branca i Sante Graciotti, Olschki, Firenca, 1983, 193-201; Matteo Venier, »Postille a Virgilio di Marco Antonio Grineo«, *Memorie storiche Forogiuliesi* 78 (1998), 9-73. Potonji prilog (str. 21) uvjerljivo ispravlja Ziliottovu dataciju rođenja Gilbertova sina iz 1475. na 1468.

³ U razdoblju između 1482. i 1496. ovo su, prema Casarsi i Venieru, bili gradovi u kojima je Gilberto radio kao učitelj: Eraclea, Ostuni, Otranto, Manfredonia, Salerno, Bitonto, Barletta i Monopoli. Usp. M. Venier, n. dj. (2), 21; Casarsa, n. dj. (2) iz 1980, 43-44, 62; isti, n. dj. (2) iz 1983, 196. Casarsa nije sigurna koje bi današnje mjesto bila Eraclea (*Heraclea*), no pretpostavlja da je, kao i ostala mjesta, riječ o lokalitetu na jugu Italije, u Napuljskom Kraljevstvu. Međutim, upotreba tog toponima i etnonima (*Heracii cives*, f. 43) u Gilbertovim pjesmama pjesnički je izraz za Ferraru, iz koje Grineo i potječe: u njoj je u to doba vladao Ercole d'Este, čije ime objašnjava Grineovu pjesničku igru.

⁴ Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1950, 291-302; isti, n. dj. (2) iz 1951, 192-193.

⁵ Usp. ff. 43; 50-50v; 53-54; 131-135.

posvećuje različitim uglednicima ili da čak dvadeset i četiri neobjavljena epigrama prognanog člana Pomponijeve akademije Filippa Buonaccorsija uz veće ili manje izmjene pod vlastitim imenom uvrsti u svoju zbirku i posveti ih adresatima poput Pontana ili Sforze.⁶ Čvrsto pokroviteljstvo u Napuljskom Kraljevstvu, međutim, polučio nije, a retrospektivu Grineove pjesničke aktivnosti na talijanskom jugu Ziliotto završava sljedećim riječima: *Venticinque anni in busca di un mecenate! Troppi davvero per non averlo trovato.*⁷

1.2. Grineo u Dalmaciji

U svakom slučaju, stil i ton Grineovih pjesama ne mijenjaju se mnogo ni u ostatku zbirke (*ff.* 54-96v): glavna je razlika to što su pjesme tog dijela vezane uz boravak Grineovih na istočnoj jadranskoj obali, kamo su izbjegli nakon ratnih razaranja Monopolija, u kojima su i sami stradali.⁸ Druga Ziliottova studija tematizira upravo taj, za našu kulturnu zajednicu zanimljiviji dio korpusa, preko stotinu epigramskih prigodnica nastalih tijekom četverogodišnjeg boravka u Dalmaciji

⁶ Plagijat je prvi uočio José Ruyschaert, a detaljno ga je analizirala Casarsa. Philippo Buonaccorsi (1437-1496), poznatiji pod humanističkim imenom *Callimachus Experiens*, bio je zajedno s ostalim članovima akademije Pomponija Leta 1468. optužen za urotu protiv pape Pavla II: pobjegao je iz Rima pa preko Napulja napustio Italiju i završio na poljskom dvoru. Casarsa smatra da je Buonaccorsijev nestanak s talijanske javne scene pripomogao da se Grineo odluči na plagiranje rukopisa s Buonaccorsijevim pjesmama (danas u Berlinu, MS Lat. oct. 140) koji mu je pod nepoznatim okolnostima dopao ruku. U taj je rukopis na prazan list pred prvu knjigu Buonaccorsijevih epigrama (*f.* 46) pod svojim imenom upisao posvetu tuđe zbirke salernitanskom nadbiskupu Ottavianu Bentivogliu i popratio je vlastitim epigramom u jedanaestercima: isti taj epigram upisao je i u trščanski rukopis, no posvetio ga je Federicu Aragonskom (*f.* 12v-13). Usp. J. Ruyschaert, »À propos des trois premières grammaires latines de Pomponio Leto«, *Scriptorium*, 15 (1961), 68-75; L. Casarsa, n. dj. (2) iz 1980, 44; 53; 57. Tehniku prisvajanja tuđih pjesničkih rješenja, no ovaj put stihova klasičnih autora, Grineo je obilato koristio i u sastavljanju epilija: na takva mjesta upozoravam u kritičkom aparatu uz tekst izvornika.

⁷ U prijevodu: »Dvadeset i pet godina u potrazi za mecenom! Uistinu previše s obzirom na to da ga nije našao.« Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1950, 302.

⁸ U pismu mletačkom namjesniku koji je preuzeo vlast u ljeto 1495. u Monopoliju (*ff.* 134v-135v) Grineo se požalio na svoje stradanje tijekom mletačkog zauzeća grada. Suvremeni izvori navode da je u tim događanjima Grineo ostao bez svoje biblioteke: Hvaranin Petar Paladinić, koji se ondje zatekao kao član mletačke vojne ekspedicije, zauzeo se da mu se biblioteka vrati, a Grineo mu se navodno odužio pjesničkom zahvalnicom (usp. Sante Graciotti, *Il petrarchista dalmata Paolo Paladini e il suo canzoniere* (1496). Il Calamo, Rim, 2005, 16). Činjenica je ipak da baš ni jedna pjesma u zbirci nije posvećena Paladiniću, a jedan od epigrama M. A. Grinea svjedoči kako su se Trogirani čudili da Gilberto uspijeva skladati tako učene latinske pjesme a da uz sebe nema latinskih knjiga (*f.* 54v: *Grinea miraris nimium, Nicolae, poetam / cur sine codicibus dulcia metra canat.*).

(1496-1499).⁹ Njih je osim oca Gilberta ovaj put čak i pretežito sastavljao i sin Marco Antonio, a iako im je umjetnički domet opet ograničen okvirima prigodnog pjesništva, u sadržajnom smislu ove pjesme vrijedno su svjedočanstvo o akterima na humanističkoj sceni Trogira i Splita na izmaku 15. st.¹⁰ Svojim maestralnim pionirskim hodom kroz povremeno teško čitljiv rukopis i još teže razumljiv sadržaj pjesama Ziliotto je pokušao pridružiti stvarni identitet brojnim lokalnim adresatima koje su unutar zbirke autori najčešće naznačavali samo imenom. Ponekad je to bio manje izazovan zadatak, kao u slučaju desetak epigrama imenom i prezimenom posvećenih Trogiranima Jerolimu Cipiku, soprakomitu i sinu Koriolanovu, i Ivanu Štafiliću, papinskom legatu i pjesniku, odnosno u primjeru epigrama eksplicitno adresirana na Marka Marulića.¹¹ Ipak, u većini slučajeva tek je dobro upućen poznavatelj lokalne književne i kulturne povijesti iz sadržaja pjesama naslovljenih samo imenom adresata mogao ponuditi uvjerljiva rješenja za njihovu identifikaciju. Tako je u deset epigrama posvećenih nekom Petru Ziliotto prepoznao još jednog Cipika, Jerolimova brata i pokrovitelja Grineovih tijekom boravka u Trogiru, a Nikola, koji se pojavljuje u šest epigrama i Grineima posuđuje knjige rimskih pjesnika, imao bi prema Ziliottu biti Nikola Alberti, istaknuti član Marulićeva humanističkog kruga.¹² Dojam uzorno obavljena filološkog rada koji proizlazi iz broja neupitno točnih i onih plauzibilnih atribucija ne mogu pokvariti ni malobrojne pogreške.¹³ Sve u svemu, Ziliottov rad ostao je poticajnom osnovom

⁹ Manji dio otpada na epigrame posvećene adresatima iz koparskog kruga, gdje su Grinei nastavili svoju profesionalnu karijeru nakon odlaska iz Dalmacije. V. bilj. 8.

¹⁰ Podatci koji bi točno vremenski ograničili boravak i dokumentirali profesionalni angažman Grineovih u Dalmaciji malobrojni su, ali indikativni. U neobjavljenim Praganim bilješkama o trogirskoj školi u 15. st. zabilježene su gradske odluke koje potvrđuju da je Gilberto školu vodio od neutvrđenog datuma 1496, a da mu je tijekom 1497. i 1498. (s ugovorom do ožujka 1499) pomoć u nastavi pružao i sin Marco Antonio. Dokumenti šute o 1499, a za 1500. je jasno da školu već neko vrijeme vodi Ioannes Baptista Vitalis (usp. Biblioteca Nazionale Marciana, Marc. It. VI, 507 [12301], 31, 38-43). Grineovo se pak ime u Pragu popisuje splitskih učitelja u 15. st. ne spominje (usp. Giuseppe Praga, »Maestri a Spalato nel Quattrocento«, Estratto dall' *Annuario del R. Istituto tecnico Francesco Rismondo*, Zadar, 1933). Ipak, prema Ziliottovoj procjeni, temeljenoj vjerojatno na određenom broju splitskih adresata, Grinei su boravili i u Splitu, tijekom 1498. i 1499. S početkom turskih napada u Dalmaciji 1499. odlaze u Kopar (*Justinopolis*), gdje se u dokumentima pojavljuju od 1501. Ondje Gilberto ubrzo umire, a Marco Antonio postaje tamošnji *rector scholarum*, prema arhivskim zapisima angažiran ondje do 1504. te opet 1508-1511. Nakon toga mladi Grineo odlazi u pokrajinu Friuli, gdje do kraja radnog vijeka vodi školu u Gemoni. On je imao sina Pietra, koji je također bio *magister publicus*. Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1951, 188; L. Casarsa, n. dj. (2) iz 1983, 193-194; M. Venier, n. dj. (2), 18.

¹¹ Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1951, 165-166; 169; 182-184;

¹² Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1951, 164-167.

¹³ U epigramu posvećenom nekom Damjanu Ziliotto prepoznaje Dubrovčanina Damjana Benešu (isti, n. dj., 182), no to je zasigurno pogrešno jer je Grineov *Damianus*,

da za još desetak neidentificiranih trogirskih i splitskih Jakova, Mateja, Frana, Augustina, Dominika, Marina i drugih imena i njima posvećenih epigrama budući čitatelji tršćanskog rukopisa pokušaju probiti pjesnički kod i u njima prepoznaju preostale manje poznate dijelove slagalice lokalne humanističke scene. Uistinu, u novije su tako doba u rukopisu dodatno identificirani Trogirani Ivan Lipavić te Splićanin Ivan Rozan.¹⁴

1.3. Epilij

Ipak, u umjetničkom i književnopovijesnom, napokon i u širem kulturološkom smislu u dalmatinskom odjeljku ovog pjesničkog korpusa pažnju ponajviše plijeni najduža pjesma unutar zbirke. Riječ je o epiliju vergilijevske intonacije od stotinu sedamdeset i dva heksametra, naslovljenu *Topographia divi Hieronymi sacelli*. Pjesma je sastavljena tijekom boravka Grineovih u Trogiru, vjerojatno oko 1497. Iako je još jednom riječ o prigodnu pjesničkom ogledu u kojem je autor, Gilberto Grineo, kao i na brojnim drugim mjestima u zbirci, neumjerenim pohvalama oportunistički pokušavao steći naklonost svojih domaćina i trenutnog vlastodršca, u ovom slučaju mletačkog kneza Trogira, Antonija da Canala (1496-1498), čak je i Ziliottu promaknulo da se u sadržajnoj podlozi pjesme ipak krije pažnje vrijedan, jedinstven opis hodočašća prvaka trogirске komune u svetište sv. Jeronima na Marjanu.¹⁵ Zaodjenuvši sliku dolaska trogirskih brodova i pohoda pod marjanske stijene u raskošan i naglašeno prepoznatljiv klasični epski jezično-stilski ornatus, Grineo je sastavio vjerojatno najstariji književni spomen tradicionalne manifestacije kršćanske pobožnosti koja se o svečevu blagdanu na tom lokalitetu u narodu održala do današnjih dana. Važno je podsjetiti da je upravo uz marjansko svetište sv. Jeronima, čija je crkva oko 1480. bila temeljito obnovljena u obliku

kako je razvidno iz pohvalne pjesme, nadareni slikar, a Beneša se nigdje u literaturi ne spominje u tom kontekstu. Također, u naslovu epigrama na ff. 62v i 73v uz ime *Ioannes* stoji prezime *Lippeus*, a ne *Cippeus*, kako čita Ziliotto i tumači kao prezime *Cippico* (n. dj. 158; 164). Bit će da je riječ o Ivanu Lipaviću, danas poznatom samo po elegijskom opisu Trogira nakon kuge 1465. (usp. Ana Plošnić Škarić, »Trogir in a Poem by Ivan Lipavić (1465)«, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017, 259-267), odnosno da epigramsku zahvalnicu koju *Lippeus* posvećuje M. A. Grineu na listu 73v treba pripisati upravo tom Lipaviću.

¹⁴ Adresata koji se u tri epigrama (ff. 83, 85v) spominje samo kao *Rosanus* Bratislav Lučin uvjerljivo je povezoao s dosad posve nepoznatim splitskim humanistom Ivanom Rozanom (usp. Bratislav Lučin, »Novi je knez došao u grad: pozdravni govor Splićanina Ivana Rozana u čast Alviza Cappella«, CM XXVIII [2019], 114-117).

¹⁵ Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1951, 171-172: Ziliotto tek opovrgava tvrdnje talijanskog povjesničara i arheologa Pietra Kandlera (Trst, 1804-1872), koji je prije njega proučio rukopis, da epilij donosi opis Splita.

u kojem je poznajemo i danas, usko vezano i duhovno oblikovanje našeg najznamenitijeg humanističkog nasljedovatelja ideja sv. Jeronima, Marka Marulića.¹⁶ U tom kontekstu, i s obzirom na činjenicu da upravo u to vrijeme, potkraj 15. st., čašćenje sv. Jeronima u Dalmaciji doživljava snažan zamah, Grineova pjesma kao još jedna književna razrada svetojeronimskog motiva ne predstavlja posebnost.¹⁷

Međutim, to što se u Grineovim stihovima tamošnja fascinantna, visoko u živu stijenu ugrađena eremitaža sv. Jeronima pretvara u antički stilizirano pročišće, moćnije čak i od onog delfskog, iz kojega do hodočasnika dopiru samo posvećenicima protumačivi zvukovi objave o nadolazećim slavodobitnim borbama s Osmanlijama, ovu neobičnu pjesničku viziju, u naravi pohvalnicu trogirskoj komuni i njezinoj mletačkoj upravi, ipak izdvaja od konvencionalnih primjera onodobnog prigodnog pjesništva na našim prostorima. Štoviše, ona ima vrijednost autentičnog svjedočanstva kako na pragu 16. st. Dalmacija sv. Jeronima više ne doživljava samo kao kulturnog pokrovitelja nego i kao glavnog nacionalnog zaštitnika kojem se utječe pred pogibelji, bili to kuga ili prijeteća turska osvajanja.¹⁸

1.4. Povijesna podloga u sadržaju epilija

Trogir i njegova okolica počeli su se spremati za turske provale još sedamdesetih godina 15. st, kad su Turci počeli češće pustošiti Dalmaciju. Koriolan Cipiko započeo je 1476. graditi prvi kaštel u Velom polju, a njegov primjer zbog prijeteće opasnosti slijedili su i drugi trogirski plemići. Do kraja 15. st. podignuto ih je na tom području još pet, i ne uzalud.¹⁹ U svojem monumentalnom djelu *Diarii* mletački historiograf Marin Sanudo bilježi pismo trogirskog kneza Antonija da Canala od 6. prosinca 1496. kojim u Veneciju dojavljuje da je 150 turskih konjanika upalo u trogirsko polje te da su ubili tri starca i dva mladića i odveli trideset i sedam zarobljenika, no da je trogirska vojna posada krenula za njima, vratila plijen i još povrh toga zarobila veći broj Turaka.²⁰ Vrlo je izvjesno da su baš ovaj dramatičan događaj u kojem su Turci u srazu s mletačkim vojnim snagama ovaj put izvukli deblji kraj, novopridošli stanovnik Trogira i vječiti tragač za pokroviteljem Gilberto Grineo i njegov sin Marco Antonio prepoznali kao odličan motiv

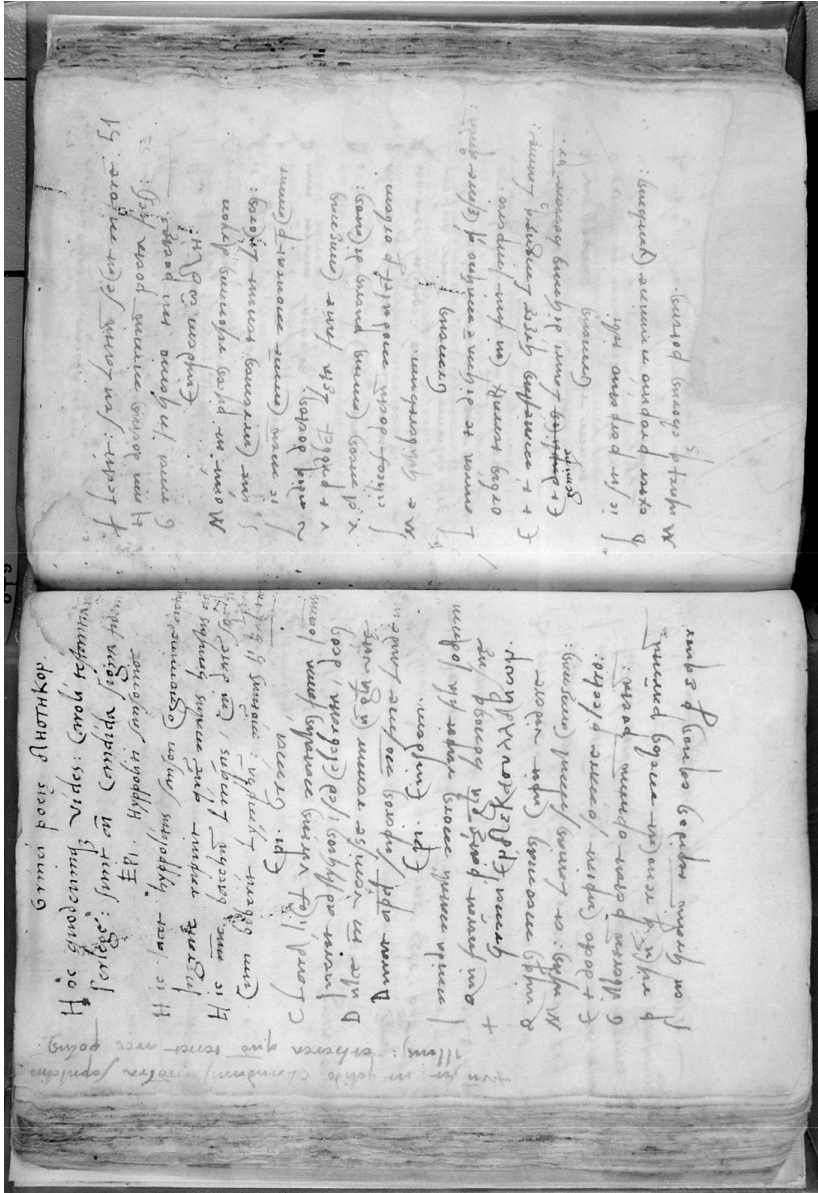
¹⁶ Usp. Darko Novaković, »Svetac sa sretnog dalmatinskog žala: Marulićev Životopis sv. Jeronima«, *Latinska manja djela II*, Književni krug Split, Split, 2011, 11-39.

¹⁷ Za pregled razvoja kulta sv. Jeronima u Dalmaciji u 15. st. usp. Ines Ivić, »Jerome Comes Home: The Cult of Saint Jerome in Late Medieval Dalmatia«, *Hungarian Historical Review* 5: 3 (2016), 1-27. Za primjer Grineovu epiliju suvremene književne obrade motiva kulta sv. Jeronima usp. Luka Špoljarić, »Venecijanski Skjavoni i povijesno-liturgijska knjižica u čast sv. Jeronima Ilira iz 1498. godine«, *CM XXVII* (2018), 43-74.

¹⁸ Usp. L. Špoljarić, n. dj. (17), 54.

¹⁹ Usp. Hania Mladineo Mika, »Posjed dr. Petra Kambera na kaštelanskoj rivijeri«, *Kulturna baština* 41 (2015), 189-195.

²⁰ Usp. Marin Sanudo, *I Diarii (tomo I)*, Venecija, 1979, 417.

Grinae poeie Auctu kop.

Hoc quodcumque videt: Cuius referentia
seruare: sunt an Cuiuslibet filii
Eti. Hippocriti inagone

Hic laet hypolepis inson Ceterum in
pugnat impit que malis huius
Hic ante baccha Lragis / Cui dare
Cuius dicitur Lyrion: inuans h
Epi. Grana

Land, licet vtriusq; vtriusq; fana loann
pauit ad flosos / sed celebrata, docg
Dula tra vtriusq; vtriusq; a dā vtr
Duar apt / vtriusq; vtriusq; Lande
Epi. Empidon.

inula maris vtriusq; vtriusq; fā loann
am facit pōrta hā bozozq; m
+ Grana Epilectou dā hūoy.

Quid vtriusq; vtriusq; vtriusq;
M vtriusq; vtriusq; vtriusq;
E + docto vtriusq; vtriusq; plectra:
G vtriusq; vtriusq; vtriusq;
p vtriusq; vtriusq; vtriusq;
on Grana vtriusq; vtriusq; p Equer

in vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

Lebit: son Lande selet migora: 51
H non doctus vtriusq; vtriusq; pōrta fōr
G vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

M vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

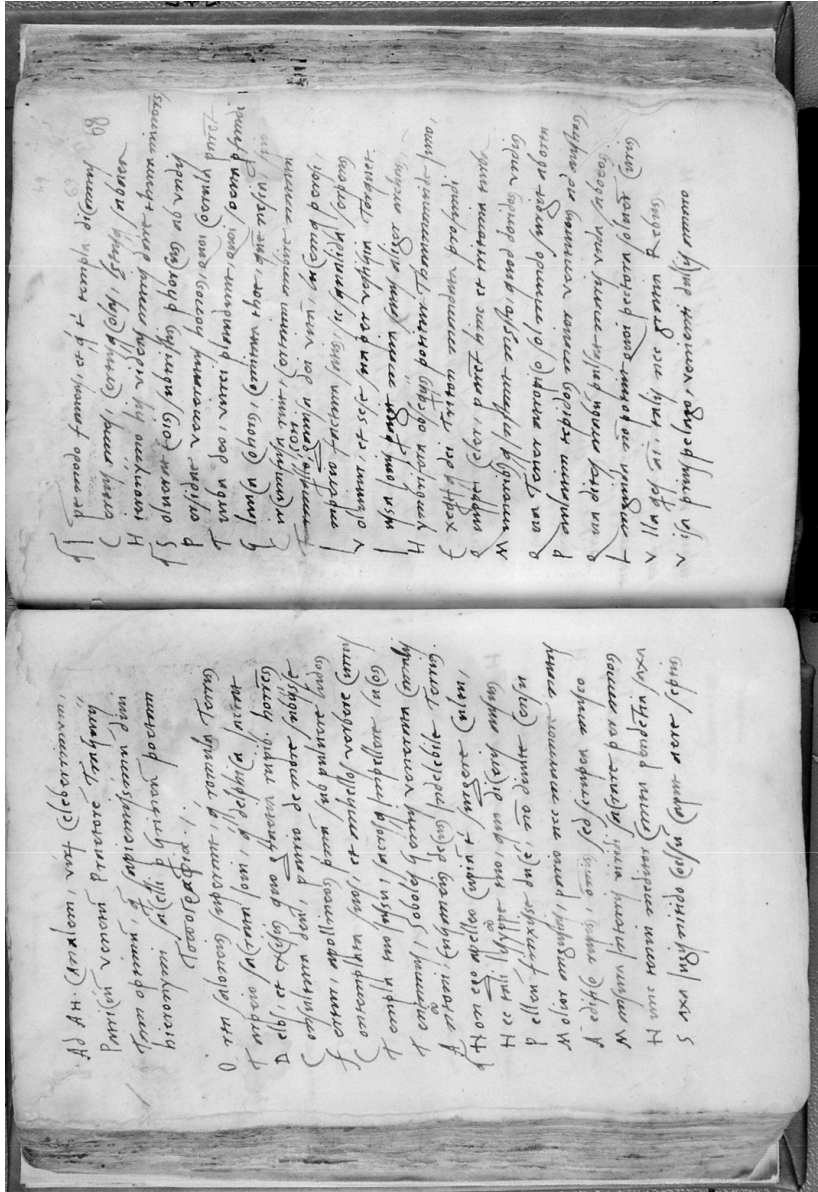
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;
vtriusq; vtriusq; vtriusq; vtriusq;

Slika 1: Trst, Biblioteca Civica Attilio Hortis, L'Archivio diplomatico, rukopis R. P. 2-53, ff. 50v-51: od trećeg epigrama na f. 50v uočljiva promjena rukopisa kojim je ispisan tekst

Ad A. H. Anaxim, vnt (eleborianum),
 Particu veneni pntate Tanfery
 Torm optima q sapientissimam dem
 hienozyma aelli p hriton poctam
 Tavoro paxa.
 O rra alonoz sepertit id tamula Terra
 Tmpio salana pmi, q delphica acra
 D eloi, et exigio quo hucera rupu. horoz
 C exultata dem, panno de more ababst
 T oron, apolloneoz pzon sub pulvere hudo
 C oncompleta rooz, et archelloz veritate amny
 T omph tra ghu, sacroz pntellone mco
 T entann, Sobolez qozoz veritate amny
 A rraoz, Enyannoz deoz pntelbit Ternoz.
 H or ego melleo cupia t puzere Culen,
 H ec tali hysse mo, qm dieroz mny
 P ellon fozixse huc, no dicitur conza
 M olar mnyoz, panno nec mnyoz amny
 A edico mny, omz sed tumpoz mnyoz
 M nstoz pntoz mny salate per mnyoz
 H vnc mny mnyoz mny pndeta axa
 S axa hys mnyoz cupia mny ozoz

68
 p mudo famoz, et q t rempla diemny
 C onny mny, conny coly, gny, fabia
 H connyoz h vicy mny ozoz t hnta mnyoz
 T oluoz foiz subrtico phozoz ad vndy
 P ofidat venemny horoz, conny pnt.
 T vna deo, vntz pntoz, conny pnt.
 G lma choz, conny hor, qm mny
 C onnyoz mny, conny mny ozoz
 T mny, conny deo vnt, m conny pnt.
 C onnyoz mny, conny mny ozoz
 V olonny, et sic m per vntoz conny
 H mny ozoz mny conny mny ozoz
 H ymbroz obozoz pntoz. T mny ozoz
 T xozoz deo mny ozoz pntoz.
 C onny eler, pntoz hnt et hntoz mny
 M mnyoz mny ozoz, qm ozoz mny
 C onny ozoz pntoz pntoz mny ozoz
 P mny ozoz mny ozoz mny ozoz
 C onny ozoz mny ozoz mny ozoz
 V mny ozoz mny ozoz mny ozoz
 V mny ozoz mny ozoz mny ozoz

Slika 2: Trst, Biblioteca Civica Attilio Hortis, L'Archivio diplomatico, rukopis R.P.II-53, ff. 67v-68r: početak epilija Gilberta Grinea

Slika 3 i Slika 4: Eremitaža iznad crkve sv. Jeronima na Marjano: ulaz u predvorje te ozidano pročelje iza kojeg se nalazi prostrana prirodna udubina u stijeni, odnosno višekratna pustinjačka ćelija

za panegiričnu pohvalu trogirskog kneza. U dva susljedna epigrama (f. 62) najprije M. A. Grineo veliča Canala jer su pod njegovim vodstvom i zaštitom, kao u doba Heraklovih junačkih djela, netom poharana trogirski polja, stoka i ljudi po okolnim selima opet sigurni.²¹ U trećem pak epigramu (f. 62v) pjesnik poziva kneza da, slaveći pobjedu, svoje Trogirane, potomke kolonista iz antičke Isse, povede u trijumfalnoj povorci, poput Rimljana koji su proslavu trijumfa završavali pohodom u Jupiterov hram na Kapitoliju:

En tibi festa dies, letis imponitur aris,
 Quas populus nitens, Issea turba colit.
 Non aliter credo Tarpeias isse Quirites
 Visueros arces, templa superba Iouis,
 Vnde triumphanti populo responsa dabantur.
 Isseis fatias (sic!), sic precor, ipse tuis.²²

Sintagmu *Tarpeiae arces* (utvrda na Tarpejskoj stijeni) kao naziv za mjesto gdje je smješten najvažniji rimski hram, onaj Jupiterov na Kapitoliju, mlađi Grineo je – oko toga ne treba dvojiti – kao učeni humanist posudio iz klasične književnosti. Ona se u stihovima rimskih pjesnika javlja desetak puta, a svi su oni tek odjek upečatljiva mjesta na kojem Ovidije, privodeći kraju svoje *Metamorfoze*, uvrštava i sljedeći stih: *Quique tenes altus Tarpeias Iuppiter arces*.²³ Ono što se ipak možemo zapitati jest bi li Grineo, gradeći sliku proslave pobjede, posegnuo baš za ovim pjesničkim rješenjem da ga na to nije obilato potaknula zatečena stvarnost, u kojoj i Trogirani, baš kao i Rimljani, svojeg nebeskog zaštitnika pohode u svetištu što se kao utvrda ugnijezdilo na marjanskoj stijeni.

Bilo kako bilo, nekoliko listova kasnije u rukopisu (f. 67v) nailazimo na epilij oca Gilberta koji se doima kao nadahnuta razrada motiva natuknuta u sinovljevu epigramu. Ono u čemu epilij odudara od uzročno-posljedične motivacije epigra-

²¹ Na listu 57, među prvim trogirskim epigramima koji počinju na listu 54, čitaju se i tri kratka pohvalna epigrama posvećena knezu Antoniju da Canalu koje je sastavio Gilberto Grineo: sva tri tematiziraju dovršenje trogirske utvrde sv. Marka koje se dogodilo za njegova mandata u gradu. Usp. Vanja Kovačić, »Trogirske fortifikacije u 15. st.«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37/1(1998), 129. Na Sanudov odlomak i odjek tih događanja u spomenutim Grineovim epigramima upozorio je prvi Ziliotto, no on nije uočio da u istu cjelinu pripada i Grineov epilij. Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1951, 170-171.

²² Eto ga, svanu taj dan, na oltar da stavi se žrtva:
 Trogirskom mnoštvu je drag, rado ga časti sav puk.
 Rimljani, mislim, tako na Tarpejsku idahu stijenu,
 Željni pohoditi hram Jupiteru koji je dom,
 Otkud ih proročki glas u pobjede radosne šalje:
 Tako učini i ti, trogirski moli te puk.

²³ Usp. Ov. *Met.* XV, 866.

ma jest to da epigram poziva kneza na trijumfalni odlazak u svetište da Jeronimu iskaže zahvalnost za pobjedu nad Turcima, dok epilij u svojoj sadržajnoj potki ima svojevršno ritualno hodočašće gradske komune u trogirski ekvivalent kapitolijuskog hrama, u kojem će božanstvo tek najaviti mletačke pobjede u predstojećim borbama s Turcima. Ovime ipak Grineo nije nimalo narušio autoritet antičkog motivskog predloška: naime do Jupiterova hrama na Kapitoliju Rimljani su jednako odlazili i na trijumfalna poklonstva i po božanska proročanstva, jer ondje su se čuvala Sibilinske knjige.

Ukratko, sadržaj je epilija sljedeći: pjesma se otvara monumentalnom invokacijom (1-20) u kojoj se pjesnik pohvalno obraća trogirskom knezu i slavi Jeronimovo svetište na Marjanu, stavljajući ga iznad slavni antičkih proročišta, čak i onog Apolonova u Delfima ili Jupiterova na Kapitoliju. Slijedi opis plovidbe trogirskog brodovlja prema Marjanu, tijekom kojeg im se na pučini ukazuje antičko morsko božanstvo Forko (*Phorcus*): iz bogatog mitološki stiliziranog opisa Forka i njegove svite doznajemo da boga tišti neizmjerena tuga koja prolazi tek kad na morskoj površini ugleda jedra trogirskih brodova (21-63). Forko se obraća mletačkom zapovjedniku i potiče ga da se uspane do obližnjeg svetišta na Marjanu i ondje dozna o velikim pobjedama koje su Mlečani izvojevali u ratovima po Italiji (64-84). Potom Forko nestaje u morskim dubinama, a trogirsko brodovlje stiže u zavjetrinu uvale Kašjuni, pod samom marjanskom stijenom (85-94). Slijedi živopisan opis uspona i samog svetišta, te susret s pustinjakom koji se ondje brine za svečev oltar (95-128). On trogirskog kneza vodi za sobom u špilju u stijeni, do prostorije gdje je smješten Jeronimov oltar (129-139): ondje Canal najprije kroz transcendentalnu viziju doznaje o nedavnim pobjedama talijanskih snaga u ratu protiv Francuza u Kampaniji, da bi mu zatim božanstvo navijestilo kako će vrlo brzo uslijediti velike mletačke pobjede i nad Turcima koji ugrožavaju trogirski kraj (140-163). Knez, radostan i u nadi da će upravo on imati čast izvojevati te pobjede, napušta svetište te se s brodovljem vraća u matičnu trogirsku luku (164-172).

2. Filološki okvir

2.1. Rukopis

Papir na kojem je ispisan rukopis R. P. 2-53 danas je dimenzija 21 x 14,5 cm. U stanju u kakvom je dospio do našeg vremena on sadrži 155 listova, na kojima je u novije doba u dva navrata provedena folijacija olovkom: ta se folijacija iz nepoznatih razloga od lista 6 (5) ne podudara pa svi sljedeći listovi nose dvije različite folijacije.²⁴ Od posljednjih pet listova kodeksa ostali su tek komadići

²⁴ Prema starijoj, manje vidljivoj folijaciji rukopis bi ukupno imao 156 listova: ovdje ćemo folijaciju navoditi prema novijoj, vidljivijoj, koja broji 155 listova. Ziliotto u svojem članku slijedi stariju folijaciju.

koji su restauracijskim postupcima povezani s ostatkom rukopisa, a tridesetak listova koji im prethode također su oštećeni vlagom pa je njihovo čitanje otežano, a djelomično čak i nemoguće. Ostali listovi rukopisa dobro su očuvani i čitki, uz tek malobrojna manja oštećenja teksta ili mjestimičnu izbljedjelost crvenila kojim su ispisani naslovi na prvih dvadesetak listova. Prvi list rukopisa doima se otrgnutim i kasnije privezanim na to mjesto, odnosno dojam je da je pjesnička zbirka prvotno počinjala s današnjim listom 2, na kojem i stoji formalna posveta zbirke Ludovicu Sforzi.

Pjesnička zbirka obuhvaća listove 1-96v: sa 22 ispisana retka po stranici ona sadrži oko 4000 stihova raspodijeljenih u preko tristo zasebno naslovljenih pjesama, koje su uglavnom sastavili otac i sin Grineo, ali i koje su im uzvratno upućivali njihovi adresati. Datirana je jedino posljednja pjesma zbornika, i to godinom 1501. Zbirka ne sadrži podjelu na knjige: unutar tog cjelovitog korpusa pjesme nisu obrojčene, a međusobno su razdvojene naslovima u kojima često stoji samo ime autora.²⁵ Pritom se autorstvo pjesama oca i sina Grineo razlikuje tako da u naslovima Gilbertovih stoji oblik *Grineus* (samostalno ili uz dodatak *poeta*, *poeta laureatus*, *poeta laureatus oratorque*, *artium doctor*), tek jednom i oblik *Gilbertus Grineus*, dok su one kojima je autor njegov sin označene s *M. A. G.*, *G. M. A.*, *Marcus An.* ili *G. M. Ant.*²⁶

Uz prazne listove 97, 105-108, 112-113, 117-118 ostatak rukopisa sadrži raznorodne kraće prozne tekstove, od prijepisa tuđih tekstova, pisama, preko mudrih izreka i poslovice, do kraćih govora (*Oratiunculae*), među kojima ističemo one za kralja Karla VIII. (129v-131v) i mletačkog upravitelja Monopolija Lodovica Loredana (134v-135v), a napose onaj kojim se Gilberto prilikom dolaska u grad obratio trogirskoj komuni (ff. 109v-110v).

Sva je prilika da su pjesme u zbornik načelno uvrštavane prema kronološkom kriteriju njihova nastanka, no na više mjesta taj je redosljed, ako je suditi prema sadržaju pjesama, evidentno narušen. Najstarije databilne epigrame s početka zbornika Ziliotto vremenski smješta u 1476: one pak iz razdoblja boravka na istočnoj jadranskoj obali moguće je datirati samo okvirno, no uočljivo je da pjesme koje se odnose na kratak boravak u Koprnu, gdje Gilberto umire 1501, u rukopisu slijede iza onih koje se odnose na trogirske i splitske adresate, odnosno na samom su kraju zbornika.²⁷ U tom smislu autoreferencijalna Gilbertova pjesma (*Grineus ad se ipsum*) u kojoj se žali da kao šezdesetogodišnjak mora napustiti dom i otići u tuđinu, kao jedina točka koja omogućuje okvirnu dataciju njegova rođenja, i

²⁵ Casarsa donosi popis naslova pjesama u zbirci, njihove *incipite* i okvirnu dataciju, gdje ju je bilo moguće uspostaviti. Usp. L. Casarsa, n. dj. (2) iz 1980, 55-72.

²⁶ Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1950, 284.

²⁷ Ziliotto i Casarsa uočavaju da je kod pjesama prvog dijela zbornika ipak višekratno narušen kronološki redosljed nastanka prilikom njihova unošenja u rukopis. Usp. L. Casarsa, n. dj. (2) iz 1980, 52; 62.

nije najčvršće uporište za donošenje zaključaka. Smještena na listovima 52v-53, neposredno uz pjesme koje su sastavljene za vrijeme dramatičnih događanja u Monopoliju 1495, odnosno prije pjesama za koje je jasno da su napisane po dolasku u Trogir 1496, Ziliotto je ipak sugerirala da zapravo govori o trenutku kad Grineo napušta Split i odlazi u Kopar, oko 1499, odnosno da je rođen oko 1439. S obzirom na to da u tom dijelu rukopisa redosljed pjesama prati kronološki slijed nastanka, odnosno da se pohvalnice kralju Karlu VIII. više ne javljaju nakon prve Grineove pohvale mletačke vlasti, skloni smo procijeniti da Grineo pjesmu ipak piše ranije, neposredno prije odlaska na drugu obalu Jadrana, u Dalmaciju, i da bi kao okvirna godina Gilbertova rođenja bolje odgovarala 1435.²⁸

2.2. Atribucija ruke

Tko je rukopis izradio i kada, dosad nije jednoglasno ustanovljeno. Ziliotto je uvjerljivo pobio najstariju atribuciju, što ju je u 19. st. Pietro Kandler zabilježio na predstranici tršćanskog kodeksa, prema kojoj je autor, pa onda i zapisivač svih pjesama, oko 1500. godine bio Marco Antonio Grineo. Ziliotto, naime, prvi uočava postojanje dvojice autora, razdvaja pjesme oca i sina Grineo te utvrđuje da je rukopis nastajao u razdoblju od 1476. do najkasnije 1502, i to trudom nekolicine prepisivača. Na to ga razmišljanje navodi određen broj banalnih pogrešaka koje se zatječu u tekstu pjesama zbornika, no još i više to što je u kodeksu uočio četiri međusobno razlučiva duktusa. Pritom je zapazio i da je jedna ruka ispisala listove 1-50, a druga najveći dio ostatka pjesničkog zbornika, na čija se dva završna lista (95v-96v) uočava još različitih ruku. Ziliotto se ne izjašnjava o tomu čije bi to ruke bile, ali jasno je da ih ne smatra rukom samog autora. Casarsa prihvaća njegovu interpretaciju da od lista 50v rukopis piše druga ruka, a na temelju usporedbe tog drugog duktusa s duktusom koji se zatječe u ranije spomenutom berlinskom rukopisu Ms Lat. oct. 140 (v. bilj. 6) ona je sklona u toj drugoj ruci tršćanskog rukopisa (od lista 50v nadalje) prepoznati upravo Gilbertovu ruku.²⁹

Nema nikakve sumnje da pjesme koje čitamo u zborniku nisu nastajale neposredno na stranicama ovog rukopisa, nego da su unesene kao prijepis iz drugih tekstualnih predložaka. Pritom to nikako ne isključuje mogućnost da su posao unosa pjesama obavili sami autori, otac i sin Grineo, i to na način da je jedan čitao, a drugi zapisivao pjesme. To bi moglo objasniti pogreške poput spomenutog *tam*

²⁸ Neposredno iza tog epigrama u zbirci slijedi i epigram (*f.* 53) koji zahvaljuje Djevici što je pjesnika spasila na moru i kroz oluju sigurno dovela njegov brod »*ad Augustales scopulos*« – do Splita, rekli bismo. U literaturi ipak prevladava 1439. kao godina Grineova rođenja, prema Ziliottovoj, čini se, pogrešnoj konjekturi da Grineo u spomenutoj pjesmi govori o trenutku priprema da napusti Split i ode u Kopar, oko 1499. Usp. B. Ziliotto, n. dj. (2) iz 1950, 284.

²⁹ Usp. L. Casarsa, n. dj. (2), iz 1980, 46.

gens umjesto *tangens*, *punice* umjesto *pumice*, ili pogrešno upisanog *iuuatusque* umjesto metrički i sadržajno jedino odgovarajućeg *innatansque* (f. 68v), gdje je pogreške mogao činiti i onaj tko čita i onaj tko upisuje. Mi smo pak, nakon analize grafije, sadržaja tekstova i elemenata Grineove biografije, skloni ponuditi pretpostavku da je baš čitav rukopis, osim listova 95v-96v koje su bez sumnje popunile tri različite ruke, ispisala jedna ruka, i to ona koju Ziliotto prepoznaje kao drugu, a Casarsa je čak i atribuirao Gilbertu. Može se zapravo uočiti da su mnoge grafološke osobitosti duktusa te »druge« ruke uočljivije u grafološkim osobitostima duktusa »prve« ruke, samo što je stil pisanja na početku kodeksa znatno uredniji i artifičelniji, dok od lista 50v on postaje naglašeno ispisaniji, no još uvijek u oblikovanju pojedinih specifičnih slova na brojnim mjestima podudaran s duktusom koji je ispisao prvu polovicu zbirke.³⁰ Naime, činjenica je da zbirka počinje posvetom Ludovicu Sforzi kao vojvodi od Barija, prema Ziliottu datiranom u 1479, i da su pjesme na prvih dvadesetak listova unesene svečanim duktusom, a naslovi pjesama na tim listovima ispisani danas sasvim izbljedjelim crvenilom. Moguće je pak pretpostaviti da je autor, nakon što su se promijenile političke činjenice i Sforza već krajem 1480. postao vojvodom od Milana, prisiljen okolnostima odustao od prvotne nakane darivanja zbirke nesuđenu patronu i da je svečano započet kodeks pretvorio u osobni radni rukopis, svojevrsni *zibaldone*, u koji je sukcesivno, tijekom dvadesetak godina, upisivao svoje i sinove pjesme u prvi dio kodeksa, a raznorodni književni materijal bilježio na njegovu kraju, i tako sve do smrti godine 1501, iza koje u rukopis nije upisan ni jedan novi pjesnički uradak.³¹ Istovremeno, teško je zamisliti da bi netko takav barem jednim dijelom evidentno radni materijal dao na prijepis prepisivaču, to više što bi ta prepisivačka ruka u berlinskom rukopisu zapravo bila izvršiteljem besramna plagijata.³² Napokon, segment koji dosadašnji proučavatelji nisu uzeli u razmatranje, a govori u prilog

³⁰ Od trećeg epigrama na listu 50v pojavljuje se novo, vrlo specifično minuskulno *s* na kraju riječi, odnosno majuskulno *g* pisano drugačije nego dotad te, naročito zanimljivo, od sad, kao i slovo *c*, pisano majuskulno i usred riječi. No, i to specifično *s* i to majuskulno *c* usred riječi javljaju se sporadično već i u prvom dijelu rukopisa, dok se opet »normalna« grafija tih slova miješa s novom i u nastavku rukopisa. U ostalim segmentima grafije oblik, veličina i nagib slova od f. 50v nadalje ostaju poprilično slični slovima na prethodnim listovima. V. **Sliku 1**.

³¹ Prema uvidu u nesumnjivo autografski fragment s pjesmama Marca Antonija iz tridesetih i četrdesetih godina 16. st. (BNMV, Lat. XIV 264 [4269], ff. 69v-70v), ne čini nam se vjerojatnim da je u tršćanski rukopis on unio ijednu drugu pjesmu osim one na predzadnjem listu zbirke (f. 95v), te još nekoliko kraćih proznih tekstualnih cjelina, prema Venierovoj ekspertizi na listovima 104, 111 i 122v (usp. M. Venier, n. dj. [2], 17). Prema našem uvidu ruka M. A. Grinea odgovorna je i za prijepis proznoga teksta na listovima 98-103.

³² V. bilj. 6. Naime, berlinski rukopis na sebi nosi jasne tragove pravog autorstva pjesama: oni su naknadno uklonjeni i zamijenjeni riječima koje sugeriraju autorstvo oca i sina Grinea. Usp. L. Casarsa, n. dj. (2) iz 1980, 47.

našoj pretpostavci da je gotovo čitav kodeks ispisala jedna ruka neujednačenog duktusa, jest nemalen broj grčkih riječi koje se kroz čitav rukopis pojavljuju ponajviše u naslovima pjesama, pa tako i u naslovu epilija koji objavljujemo. Dojam je da ih je sve ispisala ista ruka, koja opet oscilira u načinu oblikovanja pojedinih slova alfabeta, ali ta je oscilacija uočljiva ne samo unutar istog retka nego čak i unutar iste riječi. Jedini grčki zapis (dvije riječi uklopljene u latinski stih) koji grafološki u potpunosti odudara od svih ostalih u rukopisu jest zapis iz posljednje pjesme u zborniku (f. 96v), no ona je ionako, kako je ranije spomenuto, nesumnjivo ispisana drugom rukom.

2.3. Editio princeps

U tom kontekstu ne oklijevamo na koncu ustvrditi da je epilij Gilberta Grinea, u rukopisu smješten na listovima 67v-71v, u skladu s Casarsinom paleografskom ekspertizom i prema našem uvidu, vrlo vjerojatno isписан autorovom rukom. Sukladno tomu priređivačke su intervencije u tekstualni materijal rukopisnog predloška u ovom izdanju svedene na minimum: kratice su razriješene, interpunkcija i pisanje malih i velikih slova prilagođeni suvremenim pravopisnim uzusima, a kritički aparat, osim na provedene nadopune riječi na oštećenim mjestima rukopisa, upozorava na mjesta na kojima rukopisni predložak nudi sumnjiva, teža čitanja te na takvim mjestima predlaže moguća bolja. Među bilješkama kritičkog aparata nalaze se i upute na antičke književne izvore kojima se Grineo poslužio u sastavljanju epilija.

Ova zaboravljena humanistička minijatura prvi put u cijelosti dolazi pred širu čitalačku publiku. Objavljujemo je uz hrvatski prijevod i najnužnija sadržajna objašnjenja, no bez popratne analize kakvu bez sumnje zaslužuje kad su u pitanju jezično-stilske, ali i književnopovijesne i opće kulturološke implikacije što proizlaze iz njezine forme i sadržaja. Ipak, vjerujemo da je velika, tisuću i šeststota obljetnica smrti sv. Jeronima dovoljno opravdanje da se u godini njezina obilježavanja nepoznat humanistički tekst svetojeronimske tematike svakako objavi, pa makar i ovako ogoljen, uz tek minimalnu filološku opremu.³³

³³ Posebnu zahvalnost dugujem kolegici Ireni Bratičević, koja je dotjerala prozodijски aspekt hrvatskog prijevoda epilija: sam to ne bih mogao učiniti. Također, zahvaljujem kolegi Luki Špoljariću, koji priprema studiju o trogirskom humanističkom školstvu: upozorio me na Pragine bilješke s dosad nepoznatim podatcima o djelovanju oca i sina Grineo u Trogiru.